

تحلیلی از وضعیت کتاب‌های کمک‌آموزشی و کمک‌درسی در حوزه آموزشی فنی و حرفه‌ای و کاردانش

کیفیت کتاب‌های آموزشی فنی در مسیر رشد

محمدحسین معتمدراد

اشاره

کتاب‌های کمک‌آموزشی^۱ و کمک‌درسی^۲، بعد از کتاب‌های درسی^۳، مهم‌ترین منابع یادگیری به‌شمار می‌روند. چنان‌که می‌دانیم، از سال ۱۳۷۹ تا کنون، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی کوشیده است به این گروه از کتاب‌ها سامان دهد و کیفیت آن‌ها را با تشویق ناشران و پدیدآورندگان کتاب‌های استاندارد، بهبود بخشد. ارزیابی کتاب‌های کمک‌آموزشی و کمک‌درسی افزون بر یک دهه در دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی دنبال شده است. در این یادداشت، همکار ما در دبیرخانه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی، با مقایسه اجمالی وضعیت کتاب‌های مناسب در سه سال گذشته، نشان داده است که کیفیت کتاب‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش، از سیری صعودی برخوردار بوده است.

نگاهی به وضعیت کتاب‌های آموزشی فنی در سال ۱۳۹۱

در طول سال ۱۳۹۱، مجموعاً ۳۷۲ عنوان کتاب آموزشی به دبیرخانه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی فرستاده شد. مطابق معمول، این دبیرخانه کتاب‌هایی را مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌دهد که چاپ نخست همان سال یا یک سال پیش‌تر باشند. از این

تعداد، ۲۷۹ عنوان کتاب بررسی شدند و ۱۶۵ عنوان کتاب، مناسب و مرتبط با برنامه درسی دوره‌های گوناگون آموزشی شناخته شدند. بیشترین کتاب‌های مناسب معرفی شده، به ترتیب به موضوع درسی هنر با ۵۳، مدیریت خانواده با ۲۴ و کشاورزی با ۲۲ عنوان کتاب اختصاص داشت. همچنین، بیشترین کتاب‌های مناسب به انتشارات «فرهنگ‌سرای میردشتی» با ۱۱، «کتاب آبان» با ۱۰ و «صابرین» با ۸ عنوان تعلق داشت؛ حال آنکه بین ناشران، «انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد» با ۱۹، «بین‌المللی حافظ» و «کلید آموزش» هر کدام با ۱۸ و «کانون فرهنگی آموزش» با ۱۷ عنوان، بیشترین مشارکت را در ارسال کتاب داشتند.

در مقایسه درصد کتاب‌های مناسب بین گروه آموزشی فنی و حرفه‌ای، بیشترین درصد کتاب‌های مناسب به آن حوزه کشاورزی با ۸۱ درصد، حوزه مدیریت خانواده و تربیت بدنی هر کدام با ۷۵ درصد و حوزه هنر با ۷۲ درصد اختصاص داشت.

سیر صعودی در افزایش کتاب‌های مناسب

مطابق جدول ۱ که آمار سه سال متوالی ۱۳۸۹، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ در آن آورده شده است، می‌توان گفت که طی این سال‌ها، آمار کتاب‌های مناسب همواره سیر صعودی داشته و از ۴۹ درصد در

ردیف	گروه	سال ۱۳۸۹					سال ۱۳۹۰					سال ۱۳۹۱				
		درصد مناسب / به بررسی شده‌ها	درصد مناسب / به کل	غیر مرتبط	نامناسب	مناسب	درصد مناسب / به بررسی شده‌ها	درصد مناسب / به کل	غیر مرتبط	نامناسب	مناسب	درصد مناسب / به بررسی شده‌ها	درصد مناسب / به کل	غیر مرتبط	نامناسب	مناسب
۱	برق	۲۲	۲۲	-	۱۴	۴	۵۹	۳۸	۹	۷	۱۰	۱۵	۱۴	۱	۱۱	۲
۲	بهداشت و کودکیاری	۴۳	۳۸	۱	۴	۳	۵۰	۲۵	۲	۱	۱	۶۵	۶۲	۱	۷	۱۳
۳	تربیت بدنی	۸۸	۶۰	۸	۲	۱۵	۸۱	۳۹	۱۷	۳	۱۳	۷۵	۲۷	۷	۱	۳
۴	حسابداری و بازرگانی	۸۳	۵۶	۶	۲	۱۰	۴۴	۳۲	۷	۱۰	۸	۶۴	۳۷	۸	۴	۷
۵	ریاضی فنی	-	-	-	-	-	-	-	۱	-	-	-	-	-	-	-
۶	عمران	-	-	۲	۹	-	۲۵	۱۱	۵	۳	۱	۲۹	۲۲	۲	۵	۲
۷	علوم و فنون دریایی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۸	علوم تربیتی	-	-	-	-	-	۱۰۰	۷	۱۴	-	۱	۱۰۰	۶۵	۷	-	۱۳
۹	فیزیک فنی	-	-	-	-	-	۱۰۰	۳۳	۲	-	۱	-	-	-	-	-
۱۰	کامپیوتر	۵۷	۴۵	۱۵	۲۴	۳۲	۴۳	۲۷	۵۴	۵۴	۴۰	۳۳	۲۳	۲۳	۳۴	۱۷
۱۱	کشاورزی	۵۰	۳۶	۱۱	۱۴	۱۴	۶۴	۴۹	۲۲	۲۶	۴۷	۸۱	۵۱	۱۶	۵	۲۲
۱۲	مدیریت خانواده	۵۰	۴۱	۷	۱۷	۱۷	۳۶	۱۷	۲۷	۱۶	۹	۷۵	۶۹	۳	۸	۲۴
۱۳	مرجع	۱۰۰	۵۰	۱	-	۱	۷۵	۵۵	۳	۲	۶	۳۰	۳۰	-	۷	۳
۱۴	مکاترونیک	-	-	۲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۱۵	مکانیک	۱۸	۱۷	۱	۹	۲	۵۵	۳۹	۸	۹	۱۱	۳۶	۲۱	۱۰	۹	۵
۱۶	مواد	۸۸	۷۰	۲	۱	۷	۶۷	۵۷	۱	۲	۴	۳۳	۲۰	۲	۲	۱
۱۷	هنر	۴۱	۳۷	۱۱	۵۴	۳۸	۶۷	۴۲	۶۲	۳۴	۷۰	۷۲	۶۱	۱۳	۲۱	۵۳
	جمع	۴۹	۴۰	۶۷	۱۵۰	۱۴۳	۵۷	۳۶	۲۳۴	۱۶۷	۲۲۲	۵۹	۴۴	۹۳	۱۱۴	۱۶۵

جدول ۱. وضعیت کتاب‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش در سال‌های ۱۳۸۹، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱

فنی و حرفه‌ای و کار دانش، ۷۱ درصد از مجموع کتاب‌های ارزیابی شده، کمک آموزشی و مابقی (یعنی ۲۹ درصد از کتاب‌ها) کمک‌درسی هستند. در بین کتاب‌های کمک‌درسی نیز بیشترین کتاب مناسب به حوزه‌های آموزشی بهداشت و کودکیاری با ۱۰۰ درصد، کشاورزی با ۹۳ درصد و حسابداری با ۸۲ درصد کتاب مناسب اختصاص داشته است. گروه‌های آموزشی مواد با ۳۳ درصد، مدیریت خانواده با ۴۰ درصد و حوزه آموزشی برق با ۴۶ درصد کتاب مناسب کمک‌درسی، از کمترین سهم در این زمینه برخوردار بوده‌اند (جدول ۲).

سال ۱۳۸۹ به ۵۷ درصد در سال ۱۳۹۰ و به ۵۹ درصد در سال ۱۳۹۱ رسیده است؛ گرچه این سیر صعودی در سال ۱۳۹۱ نسبت به سال قبل از آن تنها ۲ درصد بوده است. به نظر می‌رسد عواملی همچون تغییر فرم‌های ارزشیابی، شناخت بیشتر ناشران از اهداف طرح سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی، و شناخت ویژگی‌ها و استانداردها، در این سیر صعودی تأثیرگذار بوده‌اند.

سهم کتاب‌های کمک‌درسی از کل کتاب‌ها

بررسی‌های صورت گرفته نشان دادند، در گروه آموزشی

کمک آموزشی		کمک درسی		تعداد بررسی شده‌ها	گروه آموزشی
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۴۶	۶	۵۴	۷	۱۳	برق
۱۰۰	۲۰	-	-	۲۰	بهداشت و کودکیاری
۷۵	۳	۲۵	۱	۴	تربیت بدنی
۸۲	۹	۱۸	۲	۱۱	حسابداری
۷۱	۵	۲۹	۲	۷	عمران
۱۰۰	۱۳	-	-	۱۳	علوم تربیتی
۷۵	۳۸	۲۵	۱۳	۵۱	کامپیوتر
۹۳	۲۵	۷	۲	۲۷	کشاورزی
۴۰	۱۳	۶۰	۱۹	۳۲	مدیریت خانواده
۱۰۰	۱۰	-	-	۱۰	مرجع
۵۷	۸	۴۳	۶	۱۴	مکانیک
۳۳	۱	۶۷	۲	۳	مواد
۶۵	۴۸	۳۵	۲۶	۷۴	هنر
۷۱	۱۹۹	۲۹	۸۰	۲۷۹	جمع

جدول ۲. ارزیابی کتاب‌های کمک‌درسی و کمک‌آموزشی در سال ۱۳۹۱

نیاز به کتاب‌های کمک درسی بیشتر

چنان‌که گفته شد، آمارها نشان می‌دهند در حوزه‌های آموزشی فنی، یا به دلیل تعداد کم مخاطبان هنرجو نسبت به حوزه‌های آموزشی متوسطه نظری، یا عدم حمایت متولیان نظام آموزشی از ناشران این حوزه، ناشران اقبال چندانی نسبت به تولید کتاب‌های کمک‌درسی ندارند یا تعداد معدودی از آن‌ها مبادرت به تولید کتاب‌های کمک‌درسی می‌کنند. این در شرایطی است که کارشناسان، صاحب‌نظران و مؤلفان کتاب‌های آموزشی در گفت‌وگوها و نشست‌های انجام شده نیاز هنرآموزان و هنرجویان به کتاب‌های کمک‌درسی را مورد تأکید قرار می‌دهند و مدعی هستند این اقبال نسبت به کتاب‌های کمک‌درسی مانند کتاب کار، فعالیت و تمرین در مخاطبان هم احساس می‌شود؛ حال آنکه کتاب‌های آموزشی این حوزه بیشتر جنبه «دانش‌افزایی»^۴ دارند.

راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی

خوش‌بختانه دبیرخانه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی از ابتدای کار خود، هم‌زمان با بررسی کتاب‌های آموزشی، سندهایی را با عنوان کلی «راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی»^۵ تدوین و منتشر کرده است. هر یک از این سندهای راهنما به موضوعی از موضوعات آموزشی اختصاص دارد و در آن، ضمن تفکیک و تعریف انواع کتاب‌های آموزشی، ویژگی‌های کتاب آموزشی استاندارد به بحث و بررسی گذاشته شده است. این سندها یکی از بهترین مآخذ برای تولید و تدوین کتاب‌های درسی هستند و ملاک‌ها و معیارهای مندرج در آن‌ها، اساس ارزیابی کتاب‌های آموزشی در دبیرخانه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی محسوب می‌شوند.

تولید این مجموعه راهنماها و شاخص‌های مطرح شده در آن‌ها برای تولید کتاب‌های آموزشی موجب خواهد شد که ناشران این نوع از کتاب‌ها را به چشم محصول فرهنگی و ارزشی نگاه کنند، نه یک کالا و وسیله درآمد تجاری. این سندها، به‌عنوان پشتوانه و راهنما، در جهت‌دهی و هدایت ناشران در تولید کتاب‌های کمک‌درسی و کمک‌آموزشی می‌تواند مفید باشد.

حمایت از ناشران، ارائه سندهای تولید شده به آن‌ها، تعامل مستمر کارشناسان طرح سامان‌دهی با آن‌ها، و همچنین برپایی کارگاه‌های آموزشی برای آن‌ها می‌تواند زمینه‌های انگیزه تولید کتاب‌های کمک‌درسی و کمک‌آموزشی را در ناشران به‌وجود آورد.

پی‌نوشت‌ها

۱. کتاب کمک‌آموزشی به کتابی گفته می‌شود که با هدف ارتقای دانش و مهارت‌های دانش‌آموزان و معلمان و فراتر از اهداف برنامه درسی مصوب تألیف و تدوین می‌شود. این گونه کتاب‌ها کم‌وبیش با برنامه درسی مرتبطاند، اما وابسته به آن نیستند. کتاب‌های

دانش‌افزایی، پرورش مهارت‌های علمی و حرفه‌ای و تفکر، مهارت‌های زندگی و کتاب‌های مرجع غالباً از این گروه هستند.

۲. کتاب کمک‌درسی کتابی است که الزاماً به برنامه‌های درسی وابسته نیست. این نوع کتاب‌ها در جهت تعمیق، تکمیل، تسهیل و تقویت یادگیری یا فراهم کردن آموزش جبرانی و در ارتباط کامل با اهداف برنامه درسی تألیف می‌شوند. کتاب‌های کار، تمرین، فعالیت‌های یادگیری، سنجش و ارزشیابی در زمره این کتاب‌ها به‌شمار می‌روند.

۳. کتاب‌های درسی چنان‌که می‌دانید، براساس برنامه درسی خاص (که خود منبعث از برنامه آموزشی کشور است)، با هدف معین تدوین می‌شوند. در ایران تدوین این کتاب‌ها غالباً توسط کارشناسان خود وزارت آموزش و پرورش تألیف و تدوین و معمولاً در چارچوب زمانی معین، در سراسر کشور تدریس می‌شوند.

۴. کتاب دانش‌افزایی به آن دسته از کتاب‌های آموزشی اطلاق می‌شود که اطلاعات نظری و عملی را فراتر از کتاب و برنامه درسی ارائه می‌کنند. این نوع کتاب‌ها حاوی مجموعه‌ای مدون از دانش نظری و عملی در حوزه برنامه درسی جامع و در رشته‌های گوناگون هستند که برای تأمین اطلاعات مورد نیاز هنرجویان و هنرآموزان تألیف یا ترجمه می‌شوند.

۵. تاکنون بیش از ۳۰ سند در موضوعات گوناگون منتشر شده است. آگاهی از معیارها و اهدافی که در ارزیابی کتاب‌های آموزشی مدنظر قرار می‌گیرند، به پدیدآورندگان و ناشران کمک می‌کند در تألیف و تولید این گروه از کتاب‌ها با دقت بیشتری اقدام کنند. اخیراً این اسناد توسط کارشناسان گروه‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش مجدداً مورد بررسی و بازنگری قرار گرفته‌اند.